

Kristijono Gotlybo Milkaus parengto pamokslų rinkinio *Miřknygos* išspausdinimo aplinkybės: archyvinių dokumentų duomenys

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
zsidabra@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6138-6176>

ANOTACIJA. Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) parengtas pamokslų rinkinys *Miřknygos* buvo išspausdintas 1800 m. Gottliebo Lebrechto Heeringo ir Georgo Karlo Haberlando spaustuvėje Karaliaučiuje. Tais pačiais metais Hartungų spaustuvėje buvo išleisti Milkaus parengti lingvistiniai veikalai: dvikalbis lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* ir gramatika *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre*. Straipsnyje, remiantis Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, GStA PK*) saugomais dokumentais, rekonstruojamos *Miřknygų* rengimo ir spausdinimo aplinkybės, nustatoma šio darbo koreliacija su tais pačiais metais išspausdintų lingvistinių Milkaus veikalų rengimo procesu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuvos literatūra; pamokslų rinkinys; archyvinis dokumentas; rankraštis; spaudinys; spaudinio platinimas.

1800-ieji buvo ypatingi Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) kūrybinėje biografijoje. Būtent šiais metais buvo išleisti trys dideli jo parengti lituanistiniai darbai: dvikalbis žodynas *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch*¹, lietuvių kalbos gramatika *Anfangs-*

¹ Christian Gottlieb Mielcke, *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde*

*Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre*² ir pamokslų rinkinys *Mißknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per czēla Méta išguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu sawo Nammißskeis Nammėj' Diewui wertay flužit ir tikra Žinne apie wiffa Išganimo Dawada igātu*³. Tai buvo Dolcigo (vok. *Dolzig*, lenk. *Dłużek*) kunigo Johanno Gottlobo Heimo (1738–1788) postilės *Vollständige Sammlung von Predigten für christliche Landleute über alle Sonn- und Festtagsevangelia des ganzen Jahres* (Züllichau und Frezstadt, 1796)⁴ vertimas.

Toks proveržis buvo ne vienu metų pasiaukojamo darbo rezultatas. Šio straipsnio tikslas – remiantis archyviniais dokumentais rekonstruoti vieno iš 1800 m. išėjusių Milkaus darbų – pamokslų rinkinio *Mißknygos* – rengimo ir spausdinimo aplinkybes ir nustatyti šio darbo koreliaciją su tais pačiais metais išspausdintų lingvistinių Milkaus veikalų rengimo procesu⁵.

Svarbiausi analizės šaltiniai – Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybės archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, GStA PK*) saugomi dokumentai: 1) spaustuvininkų Gottliebo Lebrechto Heeringo (?–1808) ir Georgo Karlo Haberlando (?–1835) prašymas Rytų Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje užtikrinti tam tikro spaudinio egzempliorių kiekio išplatinimą Prūsijos Lietuvos mokyklose ir bažnyčiose (Karaliaučius, 1799 02 09); 2) Kristijono Gotlybo Milkaus brolio, Ragainės (vok. *Ragnit*) vyriausiojo kunigo

gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens-Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbessert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen [...], Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800.

² Christian Gottlieb Mielcke, *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800.

³ Christian Gottlieb Mielcke, *Mißknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per czēla Méta išguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu sawo Nammißskeis Nammėj' Diewui wertay flužit ir tikra Žinne apie wiffa Išganimo Dawada igātu*, Karaláuczujė: Raštai išspauftos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus, 1800.

⁴ Johann Gottlob Heym, *Vollständige Sammlung von Predigten für christliche Landleute über alle Sonn- und Festtagsevangelia des ganzen Jahres. Zur häuslichen Erbauung verfertigt und dem Druck übergeben von M. Johann Gottlob Heym, Pastor in Doltzig*, sechste und vermehrte Auflage, Züllichau und Frezstadt: in der Frommannischen Buchhandlung, 1796.

⁵ Kristijono Gotlybo Milkaus *Mißknygų* pamokslų rinkinio rengimo aplinkybės kiek siauriau autorės aptartos monografijoje Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 380.

ir mokyklų inspektoriaus Danieliaus Frydricho Milkaus (Daniel Friedrich Mielcke, 1738–1818) laiškas įvairiais tarnybiniais reikalais Karo ir domenų rūmų tarėjui (vok. *Kriegs- und Domänenkammer Rat*) Christophui Friedrichui Heilsbergui (1725–1807) (Ragainė, 1799 03 11); 3) Kristijono Gotlybo Milkaus laiškas Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų (Pilkalnis, vok. *Pillkallen*, 1799 04 11); 4) Danieliaus Frydricho Milkaus laiškas Rytų provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl *Mišknygų* platinimo (Ragainė, 1800 09 28).

SPAUSTUVININKŲ GOTTLIEBO LEBRECHTO HEERINGO
IR GEORGE'Ų KARLO HABERLANDO LAIŠKAS
DĖL *MIŠKKNYGŲ* PLATINIMO

Vokiečių kalba parašytoje postilės pratarmėje Milkus teigė, kad iniciatyva išleisti labai reikalingą valstiečiams skirtą lietuviškų pamokslų rinkinį ir teisė pasirinkti versimą šaltinį priklausė jam, o spaustuvininkai Heeringas ir Haberlandas sutikę jo parengtą postilę išspausdinti:

Bei aller Nothwendigkeit ein gutes Predigt-Buch den Littauern in die Hände zu geben, wäre doch vielleicht die Sache nicht zu Stande gekommen, wenn nicht die Herren Heering und Haberland auf meinen Vorschlag den Verlag zu übernehmen sich bereitwillig finden lassen.⁶

(Ir nors verkiant reikėjo duoti lietuviams gerą pamokslų knygą, nieko nebūtų išėję, jeigu ponai Heringas ir Haberlandas, man pasiūlius, nebūtų sutikę jos išleisti.)⁷

Milkaus kreipimąsi į juos postilės spausdinimo reikalu patvirtino ir patys spaustuvininkai Heeringas ir Haberlandas (žr. toliau). Jų prašyme ir paties

⁶ Christian Gottlieb Mielcke, „Vorrede“, in: *Mišknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per czēla Méta išguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu sawo Nammiškeis Nammėj' Diewui wertay fluzit ir tikra Žinne apie wiffa Išganimo Dawada igātu*, Karaláuczujė: Raštai išspauftos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus, 1800, p. IV.

⁷ Kristijonas Gotlybas Milkus, „Pratarmė“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, vertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Vaga, 1990, p. 121.

Kristijono Gotlybo Milkaus laiške esančios nuorodos į kontaktus su iš Ragainės kilusiu Karo ir domenų rūmų tarėju, mokyklų tarėju Christophu Friedrichu Heilsbergu leidžia spėti, jog Milkaus sumanymas leisti lietuvišką pamokslų rinkinį bei jo kreipimasis į ką tik savarankišką spaustuvininkų veiklą pradėjusius Heeringą ir Haberlandą (spaustuvę koncesioninkai įkūrė 1798 m. gegužės 14 d.⁸) buvo palaikomas ir, tikėtina, netgi tarpininkaujamas šio Karaliaučiaus valdininko.

1799 m. balandžio 11 d. laiške Milkus kreipėsi į Heilsbergą kaip į asmenį, kuris ne tik žino visą reikalą, bet ir gali paveikti spaustuvininkų elgesį. Įsipareigodamas per keturias savaites pabaigti gramatiką ir parašyti pratarinę žodynui, jis perduoda pageidavimą, kad „ponai Heeringas ir Haberlandas mane tam laikui atleistų nuo pamokslų knygos vertimo“⁹ (orig. *Ich wünschte nur, daß mich die Herren Heering und Haberland in der Zeit von der Überfetzung des Pre=||digt Buches dispensiren könnten*¹⁰) ir, be to, dar paprašo Heilsbergą perduoti spaustuvininkams laišką su ką tik išverstais keturiais pamokslais. Savo ruožtu Heeringas ir Haberlandas, siekdami palankaus sprendimo dėl leisimo pamokslų rinkinio platinimo per bažnyčias ir mokyklas, pabrėžė, kad „karo ir mokyklų tarėjas“ Heilsbergas užtikrinęs, jog lietuviškas valstiečiams skirtas pamokslų rinkinys yra labai reikalingas ir jau seniai pamokslininkų ir precentorių pageidaujamas:

[D]a nach der Verficherung des || Krieges= und Schulen=Raths || Heilsberg eine Predigt=Sam[m]lung || in litthauischer Sprache von vielen || Nutzen seyn würde, und schon läng=||ftens von den Pfarrern und Präcentors || für das Landvolk gewünscht...¹¹

⁸ *Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg*, ausgegeben am Tage des in Königsberg stattfindenden Buchdrucker-Jubiläums am 5. December 1840, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1840, p. 44.

⁹ Christian Gottlieb Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų, Pirkalnis, 1799 04 11; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22. I, Nr. 13, lap. 11r; faksimilė, perrašas, vertimas: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė, vertė Lina Plaušinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 226–229.

¹⁰ *Ibid.*, p. 226–227.

¹¹ Gottlieb Lebrecht Heering, George Karl Haberland, Prašymas Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje nurodyti Prūsijos Lietuvos bažnyčioms ir mokykloms įsigyti Kristijono

(Karo ir mokyklų tarėjo Heilsbergo patikinimu pamokslų rinkinys daugeliui bus naudingas ir jau ilgą laiką kunigų ir precentorių kaimo žmonėms yra pageidaujamas...)

Heeringas ir Haberlandas prašyme stengėsi pabrėžti savo, kaip verslą pradedančių spaustuvininkų, entuziazmą. Jie nurodė, kad neseniai įkurtoje įmonėje turimos naujos spausdinimo priemonės bei jų pačių pasiryžimas rinktis kad ir brangesnes, bet kokybiškas medžiagas garantuos gerą spaudos kokybę, o skaitytojui knyga nebūsimanti brangi:

Der *Cantor Mielke* in *Pillkallen* || ift nehlich entfchloffen, eine Predigt=||Sam[m]lung in litthauifcher Sprache || herauszugeben, und hat sich an uns || gewendet, um sie in un[e]rer neuen || Buchdruckerey drucken zu laßen. || Wir wären denn auch Willens, diefer || guten Sache un[e]re Kräfte zu widmen, || und den Verlag derfelben zu über=||nehmen; da aber das ganze we=||nigtens 70 bis 80 Bogen in 4to, || und auf gutem Papier mit neuen || Lettere gedruckt, werden kann, und || dazu ein anfehnliches *Capital* als || Beften=Aufwand von un[e]rer Seite || erfordert würde, auch wir es für || den billigen Preis von 4 fl. p. ExAMPL. liefern wollen; fo wünfchten wir || nur einige Unterftützung zu haben...¹²

(Pilkalnio kantorius Milkus yra pasiryžęs išleisti pamokslų rinkinį lietuvių kalba ir kreipėsi į mus, kad mes savo naujoje spaustuvėje jį išspausdintume. Mes būtume pasirengę prie šio gero reikalo savo jėgomis prisidėti ir jo [rinkinio] leidybą priiimti; bet kadangi jis visas gali būti mažiausiai 70–80 lankų *in quarto* ir ant gero popieriaus su naujomis literomis išspausdintas, tai pareikalautų iš mūsų, kaip geriausios pastangos, nemažo kapitalo, be to, mes jį pigiai, po 4 florinus už egzempliorių, norime tiekti; taigi norėtume turėti šiek tiek paramos...)

Neseniai įkurtos įmonės savininkų tvirtinimas, kad pamokslų rinkinys bus spausdinamas naujomis literomis ant gero popieriaus, rodo, jog lietuviškai skaitančioje bendruomenėje dar nebuvo pamiršta nepasitenkinimą ir skundų bangą sukėlusį 1795 m. išėjusių nekokybiškai, nusidėvėjusiomis literomis atspausėtų lietuviškų knygų – *Kūdikų prieteliaus*, *Naujojo Testa-*

Gotlybo Milkaus parengtas *Mišknugas*, Karaliaučius, 1799 02 09; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 22, lap.1r; t. p. žr. p. 172–177.

¹² *Ibid.*, lap.1r–1v; t. p. žr. p. 172–177.

mento ir Katekizmo – istorija¹³. Skundai dėl atmetino Hartungų požiūrio į lietuviškų leidinių spausdinimą naujos įmonės savininkams, tikėtina, buvo žinomi „iš vidaus“: prieš įkurdami bendrą įmonę jie ilgai dirbo pas Hartungus¹⁴. Siekdami pabrėžti savo įmonės konkurencinį pranašumą Heeringas ir Haberlandas demonstravo pasiryžimą nutraukti netikusią nekokybiškos spaudos praktiką ir garantuoti spaudinių kokybę ne tik vokiečių, bet ir vietinėmis kalbomis.

Spaustuvininkų argumentas apie lietuviško pamokslų rinkinio reikalingumą, kuriuo jie tikėjosi formuoti savo reikalui palankią nuomonę, tapo neigiamos tikrojo slaptojo tarėjo, valstybės ministro, Specialiosios bažnyčių ir mokyklų komisijos pirmininko Friedricho Gottfriedo von Groebeno rezoliucijos pagrindu. Groebenas rezoliucijoje nurodė, kad jeigu Milkaus pamokslai bus reikalingi, tai jie bus išpirkti ir neapsunkinant bažnyčių ir mokyklų kasų:

Wenn die Predigten des Mielke || zweckmäßig feyn werden; dgl. [dergleichen] || wird sich der Abfatz schon || finden ohne Dorfs Kirchen und Schu=||len Caffen mit dem Ankauf || deren oder Bestimmung der || Anzahl von Predigten belafet || worden.¹⁵

(Jeigu Milkaus pamokslai bus naudingi, jų pardavimas bus įmanomas ir neapsunkinant kaimo bažnyčių ir mokyklų kasų pamokslų pirkimu ar uždedant prievolę išpirkti tam tikrą pamokslų skaičių.)

Šios Groebeno rezoliucijos pagrindu buvo priimtas potvarkis, atmetantis Heeringo ir Haberlando prašymą išplatinti tam tikrą Milkaus parengtos

¹³ Plačiau žr. Žavinta Sidabraitė, „Skaitinių vadovėlis *Kūdikių prietelius*“, in: *Kūdikių prietelius: Skaitinių vadovėlis*, parengė Žavinta Sidabraitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 680–713; *Idem*, „Dar kartą apie *Kūdikių prieteliaus* išleidimo aplinkybes“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 121–132; *Idem*, „Kaimo mokykloms skirtas lietuviškas katekizmas (1795). Rengimo aplinkybės“, in: *Knygotyra*, 2021, t. 76, p. 72–92.

¹⁴ Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 73.

¹⁵ Friedrich Gottfried von Groeben, Rezoliucija dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto pamokslų rinkinio platinimo Gottliebo Lebrechto Heeringo ir George'o Karlo Haberlando prašyme Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje nurodyti Prūsijos Lietuvos bažnyčioms ir mokykloms įsigyti Kristijono Gotlybo Milkaus parengtas *Mišknygas*, Karaliaučius, 1799 02 09; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 22, lap.1r–1v; t. p. žr. p. 172–177.

postilės egzempliorių skaičių per Prūsijos Lietuvos bažnyčias ir mokyklas. Potvarkį, be paties Groebeno, pasirašė ir kiti Specialiosios bažnyčių ir mokyklų komisijos nariai: tikrasis slaptasis valstybės ministras, Rytų Prūsijos vyriausybės vyriausiasis prezidentas, Prūsijos kancleris grafas Ludwigas Finckas von Finckensteinas (1743–1803), slaptasis valstybės tarėjas, Prūsijos karo ministras, Prūsijos karalystės obermaršalas grafas Christianas von Dönhoffas (1742–1803), tikrasis slaptasis valstybės ministras, oberburggrafas Christophas Albrechtas von Ostau (1735–1805).

Neigiamas administracijos Karaliaučiuje atsakymas nepakeitė Heeringo ir Haberlando sprendimo leisti pamokslų rinkinį, kaip prieš porą metų buvo atsitikę su kitu Milkaus parengtu lituanistiniu veikalu – dvikalbiu lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynu, kurio spausdinimo planų buvo atsisakyta Hartungų spaustuvei nesurinkus reikiamo prenumeratorių skaičiaus (žr. toliau). Spaustuvininkų Heeringo ir Haberlando ryžtą galėjo lemti keletas aplinkybių. Pirmiausia šis užsakymas buvo svarbus pačiai veiklą pradedančiai ir savo vietos knygų leidybos rinkoje ieškančiai įmonei. 1800 m. išspausdintas pamokslų rinkinys tapo bene pirmuoju – ir, kaip dabar jau žinoma, komerciškai sėkmingu – naujos įmonės lietuvišku spaudiniu¹⁶. Taip pat Heeringo ir Haberlando tikėjimą reikalo sėkme nemenka dalimi galėjo stiprinti ir valdžios sluoksniuose gana įtakingo Heilsbergo palaikymas. Be to, kaip rodo vėlesnis dokumentas, *Mißknygų* leidimu rūpinęsi bendraminčiai tikėjosi anksčiau ar vėliau vis dėlto pasiekti Prūsijos vyriausybės Karaliaučiuje pritarimą platinti postilę per bažnyčias ir mokyklas.

RINKINIO RENGIMO APLINKYBĖS

Pasiekus susitarimą su spaustuvininkais 1799 m. pavasarį užvirė pamokslų rinkinio rengimo darbas. Apie prasidėjusį darbymetį liudija Danieliaus Frydricho Milkaus ir paties Kristijono Gotlybo Milkaus laišakai Heilsbergui, rašyti tų pačių metų kovo ir balandžio mėnesiais.

Tiesa, sklandus darbas buvo bemaž iš karto sutrikdytas kaip tik tuo metu atsiradusios galimybės išleisti dar 1797 m. nesėkmingai bandytą išspausdinti

¹⁶ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 73.

žodyną, beje, šiuosyk kartu su gramatika¹⁷. Kristijonas Gotlybas Milkus balandžio 11 d. laiške pasižadėjo Heilsbergui per keturias savaites nusiųsti jam į Karaliaučių gramatiką ir parašyti prakalbą žodynui:

Ew[e]r Wohlgebornen Hochgeneigtem Rath zu folge werde eine Vorrede zu || dem littauifchen Wörter=Buch entwerfen, und nebft der Gram[m]atic inner=||halb 4. Wochen zu überfchicken nicht ermangeln...¹⁸

(Sekdamas Jūsų Prakilnybės geranorišku patarimu parašysiu lietuvių kalbos žodyno pratarmę ir per keturias savaites atsiųsiu kartu su gramatika...)¹⁹

Savo ruožtu Heeringas ir Haberlandas, nusprendę publikuoti lietuvišką pamokslų rinkinį, buvo suinteresuoti jį kuo greičiau išspausdinti, tad primygtinai skubino Milkų kuo greičiau baigti versti pamokslus. Aptariamam Milkaus laiškas Heilsbergui rodo, kad skubėta taip, jog vertėjas siuntė spaustuvininkams išverstus pamokslus dalimis:

Zu dem Ende fchicke Ihnen aber=||mahl 4. ftück Predigten, nebft beÿgehendem Briefchen, welche Ew[e]r Wohlge=||bornen denenfelben einzureichen ganz gehorfahmft bitte.²⁰

¹⁷ Plačiau žr. Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sqjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 380–386.

¹⁸ Christian Gottlieb Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų, Palkalnis, 1799 04 11; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22. I, Nr. 13, lap. 11r; faksimilė, perrašas vertimas, in: *Lituanistinio sqjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 226–229.

¹⁹ Christian Gottlieb Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų, Palkalnis, 1799 04 11, in: *Lituanistinio sqjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 228.

²⁰ Christian Gottlieb Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų, Palkalnis, 1799 04 11; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22. I, Nr. 13, lap. 11r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sqjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 226–229.

(Taip pat siunčiu Jums keturis pamokslius ir pridedu laiškeli, kuri Jūsų Prakilnybę nuolankiai prašyčiau įteikti minėtiems asmenims.)²¹

Kad spaustuvininkų ne juokais skubėta, netiesiogiai patvirtina jau išspausdintame *Miβknygų* tome tarp turinio ir pamokslų dalies įsegtas perspėjimas „N. B.“. Jame nurodoma, kad autorius negalėjo pats peržiūrėti korektūrų, todėl tekste liko klaidų: „Da der Autor die Correctur nicht selbst hat bewirken können, so sind unterschiedene Druckfehler eingeschlichen.“²² („Kadangi autorius pats korektūros sutvarkyti negalėjo, liko įvairių įsibrovusių spaudos klaidų.“) Domas Kaunas šį *Miβknygų* pradžioje įdėtą kreipimąsi į skaitytoją susiejo su to meto Karaliaučiaus spaustuvėse taikyta praktika, kai „spaustuvininkai, vengdami laiko gaišimo ir pašto išlaidų, stengėsi korektoriais samdyti Karaliaučiaus gyventojus, nors jie gerai nemokėjo lietuvių kalbos“²³.

Kadangi Heilsbergas skubino kuo greičiau parengti gramatiką ir prakalbą, o leidėjai Heeringas ir Haberlandas – pamokslius, Milkus ėmė ieškoti talkininkų. Apie tai liudija jo brolio, Ragainės vyriausiojo kunigo ir mokyklų inspektoriaus Danieliaus Frydricho Milkaus kovo 11 d. įvairiais tarnybiniais reikalais Heilsbergui rašytas laiškas. Šiame laiške yra įterpta ir pastraipa apie brolio Kristijono Gotlybo Milkaus viešnagę Ragainėje:

Mein Bruder aus Pillkallen befindet sich recht wohl, ift aber || mit feinen litthauifchen Arbeiten fehr überhäuft, da || der Verleger auf das Manuscript feinen Überfetzung || ungemain dringet. Er war in voriger Woche beÿ || mir, u[nd] hat mich zu einem Mitarbeiter aufgefo[r]dert, || fo wenige Zeit ich indeffen auch habe; fo werde zu die-||fem heilfamen Institut, doch mit Hand anlegen.²⁴

²¹ Christian Gottlieb Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų, Palkalnis, 1799 04 11, in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 228.

²² „N. B.“, in: *Miβknygos, kurrofa wiffos Ewangėlios per czėla Méta išguldytos, jeib nobažni Gafpadorei ir fu fawo Nammifskais Nammėj’ Diewui wertay fluzit ir tikra Žinne apie wiffa Išganimo Dawada igáutu*, Karaláuczuje Raštais išspausptos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus, 1800, p. [XII].

²³ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 100.

²⁴ Daniel Friedrich Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus Karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl įvairių tarnybinių reikalų, Ragainė, 1799 03 11; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22 I, Nr. 13, lap. 1v.

(Mano pilkalniškis brolis laikosi labai gerai, tik yra perkrautas savo lietuviškų darbų, nes leidėjas itin primygtinai reikalauja jo vertimo rankraščio. Jis buvo praėjusią savaitę pas mane ir pakvietė į bendradarbius, tad kad ir kaip mažai tuo tarpu turiu laiko, pagelbėsiu šiam naudingam sumanymui.)

Iš Kristijono Gotlybo Milkaus *Mišknygų* pratarmės žinome, kad jo brolis Danielius Frydrichas iš tiesų prisidėjo prie šio darbo ir išvertė keturis pamokslus²⁵. Galima spėti, kad maždaug tuo pat metu Kristijonas Gotlybas Milkus į pagalbinius pasitelkė ir Širvintos (vok. *Schirwindt*) kunigą Efraimą Frydrichą Meisnerį (Efraim Friedrich Meissner (Meißner), 1731–1815), parašiusį rinkiniui du originalius ir išvertusį dešimt pamokslų²⁶.

Visas pamokslų rinkinys buvo baigtas rengti ne anksčiau nei 1800 m. pavasario viduryje, nes kovo 27 d. laiške Heilsbergui Milkus nurodo siunčiąs vieną ir ketinąs „kiek vėliau“ atsiųsti dar du pamokslus²⁷.

Danieliaus Frydricho Milkaus laiškas dėl postilės platinimo per bažnyčias (žr. toliau), rašytas 1800 m. rugsėjo 26 d., leidžia gana tiksliai nustatyti *Mišknygų* išspausdinimo datą – greičiausiai tai buvo pati 1800-ųjų vasaros pabaiga ar pirmoji rugsėjo pusė.

DANIELIAUS FRYDRICHO MILKAUS LAIŠKAS DĖL *Mišknygų* PLATINIMO

Išspausdinus lietuvišką postilę rengėjų komandos buvo grįžta prie minties platinimą užtikrinti pasitelkiant administracinį resursą. Tai rodo Danieliaus Frydricho Milkaus prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai, rašytas 1800 m. rugsėjo 28 d. Prašymas adresanto sukomponuotas gana išmaniai:

²⁵ Christian Gottlieb Mielcke, „Vorrede“, in: *Mišknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per czēla Méta išguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu fawo Nammijskeis Nammej' Diėwui wertay fluzīt ir tikra Žinne apie wiffa Išganimo Dawada igātu*, Karaláuczuje Raštai išspausftos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus, 1800, p. VI.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Christian Gottlieb Mielcke, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl įvairių klausimų, Pilkalnis, 1800-03-27; GstA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22. I, Nr. 13, lap. 95r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 233–235.

pirmoje dalyje iškeliamą Prūsijos Lietuvos bažnyčiose esanti problema, o antroje nurodomas jos sprendimas.

Pirmuoju sakiniu Milkus vyresnybei pranešė, kad Prūsijos Lietuvos bažnyčiose neturint lietuviškos postilės, jei kas nenumatyta nutinka kunigui ir jo pagalbininkui, esą neįmanoma užtikrinti tinkamos liturgijos. Teiginys iliustruojamas „neseniai“ Žilių (vok. *Szillen*) bažnyčioje nutikusiu įvykiu, kai netikėtai susirgus ir kunigui, ir precentoriui, per lietuviškas mišias tik sugiedota giesmė. Dėl to, anot Milkaus, labai piktinęsi parapijiečiai:

Ew[rer] Königl[ichen] Majestaet habe ich hiedurch allerunterthä=||nigft vortragen follen, daß bey Ermangelung einer || litth[auifchen] Postil, wen[n] Pfarrer u[nd] Praecentor unvermuthet || Krank geworden, der litth[auifche] GottesDienft bloß durch || Abfingung eines Liedes durch einen DorfSchulMeister || gehalten werden müffen, wie folcher Fall nur neu=||erlich in Szillen eingetreten, worüber aber diefer || Theil der Gemeine die bitterfte Klagen geführet.²⁸

(Šiuo laišku Jūsų Karališkajai Didenybei noriu nuolankiai pranešti, kad, neturint lietuviško pamokslų rinkinio ir netikėtai susirgus kunigui bei precentoriui, per lietuviškas mišias tik sugiedama giesmė, kurią pradeda kaimo mokyklos mokytojas, kaip neseniai ir nutiko Žiliuose, ir šie parapijiečiai dėl to labai piktinosi.)²⁹

Paskutine pastaba Milkus nurodo rašąs ne tik kaip Ragainės bažnytinės apskrities vyriausiasis kunigas, bet ir kaip lietuviškai kalbančios krašto bendruomenės lūkesčių reiškėjas.

Antroje prašymo dalyje Danielius Frydrichas Milkus nurodė, kad tokio pobūdžio problemos sprendimas yra kaip tik išspausdinta kaimo gyventojams skirta lietuviška postilė – Heimo pamokslų rinkinys. Todėl Milkus prašo leisti

²⁸ Daniel Friedrich Mielcke, Prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkau parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Miŝknygos* platinimo, Ragainė, 1800 09 28; Gsta PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 24, lap. 1r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 273–277.

²⁹ Daniel Friedrich Mielcke, Prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkau parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Miŝknygos* platinimo, Ragainė, 1800 09 28, in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 276.

kiekvienai provincijos bažnyčiai iš savo lėšų įsigyti ir į bažnyčios biblioteką įtraukti ką tik išspausdintą lietuvišką postilę, kad, nutikus nenumatytais aplinkybėmis, ją būtų galima pasitelkti liturgijoje:

Wen[n] nun *Heÿmbs* Predigten für das LandVolk || in dieser Sprache gegenwarthig im Druck erschienen, || *fo implorire* ich Ew. Königl. *Majestaet*, es allergnä=|| digft nach zu geben, daß für jede Kirche ein *Exem-||plar*, zu Vermeidung dergleichen Unordnung, aus dem || Kirchen=*Aerario*, als ein *Inventorien*-Stück, ange=||kauft werden dörfte, um in folchem Nothfall || daraus denen Litthauern eine Predigt vorlesen || laßen zu kön[n]en.³⁰

(Kadangi šia kalba kaip tik buvo išspausdintas Heimo pamokslų rinkinys, skirtas kaimo žmonėms, maldauju Jūsų Karališkąją Didenybę leisti, kad kiekviena bažnyčia, siekdama išvengti minėtos netvarkos, iš savo lėšų galėtų įsigyti po vieną knygos egzempliorių ir įtraukti jį į bažnyčios inventorių, kad ištikus kokiam kraštutiniam atvejui lietuviams iš jos būtų galima perskaityti pamokslą.)³¹

Šis Danieliaus Frydricho Milkaus prašymas buvo patenkintas: mirusį Groebeną pakeitęs valstybės ministras Christophas Friedrichas von Ostau parašė nurodymą kiekvienai bažnyčiai įsigyti po vieną pamokslų rinkinio egzempliorių³². Tiesa, prieš priimdama šį sprendimą Ostau buvo pavedęs sužinoti egzemplioriaus kainą. Milkaus prašymo apačioje nežinomo asmens ranka įrašyta pastaba apie pamokslų kainas rodo, kad spaustuvininkai Heeringas ir Haberlandas savo pažadą pardavinėti spaudinį po 4 florinus tesėjo:

³⁰ Daniel Friedrich Mielcke, Prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Mišknygos* platinimo, Ragainė, 1800 09 28; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 24, lap. 1r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 273–277.

³¹ Daniel Friedrich Mielcke, Prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Mišknygos* platinimo, Ragainė, 1800 09 28, in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 276.

³² Christoph Albrecht von Ostau, Rezoliucija Danieliaus Frydricho Milkaus prašyme Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Mišknygos* platinimo, Karaliaučius, 1800 10 08; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 24, lap. 1r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 273–277.

pagal spaustuvės pateiktus duomenis neįrištas tomas kainavo 4 florinus, o įrištas – 5 florinus ir šešis grašius³³. Tokia kaina buvo priimtina už bažnyčių kasas atsakingiems valdininkams.

Ostau pasirašytas potvarkis paaiškina palyginti greitą *Mišknygų* tiražo išplatimą, atnešusį Heeringo ir Haberlando spaustuvei pelno, ir patvirtina įprastos lietuviškų religinių spaudinių platinimo schemos efektyvumą.

Lietuvių bibliografijoje esama nuorodų apie dar vieną šio pamokslų rinkinio leidimą. Simonas Stanevičius, o vėliau ir Vilius Gaigalaitis mini 1808 m. išėjusias Kristijono Gotlybo Milkaus rengtas *Mišknygas*³⁴. Tai būtų antrasis šio pamokslų rinkinio leidimas, tačiau abejotinas, nes žinomas tik iš paminėjimų. Šio leidimo tikrumu pagrįstai suabejoja Anas Bruožis³⁵. Greičiausiai bibliografinėje literatūroje nurodyta klaidinga data, o kalbama apie tą patį 1800 m. leidimą.

IŠVADOS

Kristijonas Gotlybas Milkus kreipėsi į neseniai bendrą spaustuvę įkūrusius Gottliebą Lebrechtą Heeringą ir George'ą Karlą Haberlandą dėl kaimo gyventojams lietuviams valstiečiams skirto pamokslų rinkinio leidimo 1799 m. pradžioje. Šį Milkaus sumanymą rėmė iš Ragainės kilęs Karo ir domenų rūmų Karaliaučiuje tarėjas, mokyklų tarėjas Christophas Friedrichas Heilsbergas. Knygą išleisti sutikę spaustuvininkai Heeringas ir Haberlandas garantavo gerą spaudos kokybę, palyginti nedidelę vieno egzemplioriaus kainą (4 florinai), tad tikėjosi gauti Rytų Prūsijos vyriausybės Karaliaučiuje sutikimą išplatinti tam tikrą knygos egzempliorių kiekį per krašto bažnyčias ir mokyklas, bet gavo neigiamą atsakymą.

³³ Daniel Friedrich Mielcke, Prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Mišknygos* platinimo, Ragainė, 1800 09 28; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 24, lap. 1r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, p. 273–277.

³⁴ Simonas Stanevičius, *Trumpas pamokimas kalbos lietuviųškos*, Vilnius: typis B. Neumanni, 1829, p. V; Vilius Gaigalaitis *Lietuvos nusidavimai ir mūsų rašliava*, Tilžė, [1913], p. 28.

³⁵ Klaipėdiškis A. B. [Anas Bruožis], *Prūsų Lietuvių raštija*, Tilžė: Birutė, 1913, p. 45.

1799 m. pavasarį Kristijono Gotlybo Milkaus darbą prie pamokslų rinkinio sutrikdė atsiradusios galimybės išleisti žodyną (kartu su gramatika) ir įsipareigojimas Heilsbergui parašyti šiam spaudiniui prakalbą. Spaudžiamas priiimtų darbų, Milkus 1799 m. kovo mėnesį aplankė Ragainėje brolių Danielių Frydrichą ir gavo sutikimą prisidėti prie pamokslų vertimo. Į Karaliaučių spaustuvininkams pamokslai buvo siunčiami dalimis. *Miřknygos* buvo baigtos rengti spaudai ne anksčiau nei 1800 m. pavasario viduryje, o išspausdintos tų pačių metų vasaros pabaigoje arba pačioje rudens pradžioje. Atsiřvelgdama į Danieliaus Frydricho Milkaus 1800 m. rugsėjo mėnesio prařymą, Rytų Prūsijos vyriausybė Karaliaučiuje leido Prūsijos Lietuvos bařnyčioms iš savo lėřų įsigyti ką tik iš spaudos išėjusias *Miřknygas*. Tai užtikrino sėkmingą knygos išplatiniimą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Gaigalaitis Vilius, *Lietuvos nusidavimai ir mūsų rařliava*, Tilžė, [1913].

Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, ausgegeben am Tage des in Königsberg stattfindenden Buchdrucker-Jubiläums am 5. December 1840, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1840.

Groeben Friedrich Gottfried von, Rezoliucija dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto pamokslų rinkinio platinimo Gottliebo Lebrechto Heeringo ir George'o Karlo Haberlando prařyme Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje nurodyti Prūsijos Lietuvos bařnyčioms ir mokykloms įsigyti Kristijono Gotlybo Milkaus parengtas *Miřknygas*, Karaliaučius, 1799 02 09; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 22, lap. 1r–1v.

Heering Gottlieb Lebrecht, Haberland George Karl, Prařymas Prūsijos vyriausybei Karaliaučiuje nurodyti Prūsijos Lietuvos bařnyčioms ir mokykloms įsigyti Kristijono Gotlybo Milkaus parengtas *Miřknygas*, Karaliaučius, 1799 02 09; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 22, lap. 1r; t. p. řr. p. 172–177.

Heym Johann Gottlob, *Vollständige Sammlung von Predigten für christliche Landleute über alle Sonn- und Festtagevangelia des ganzen Jahres. Zur häuslichen Erbauung gefertigt und dem Druck übergeben von M. Johann Gottlob Heym, Pastor in Doltzig*, sechste und vermehrte Auflage, Züllichau und Frezstadt: in der Frommannischen Buchhandlung, 1796.

Kaunas Domas, *Mařosios Lietuvos knyga. Lietuviřkos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Klaipėdiřkis A. B. [Bruořis, Ansas], *Prūsų Lietuvių rařtija*, Tilžė: Birutė, 1913.

Lituanistinio sqjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos, t. 2: *Dokumentinis Milky šeimos palikimas*, parengė Birutė Triřkaitė ir Žavinta Sidabraitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

- Mielcke Christian Gottlieb, *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800.
- Mielcke Christian Gottlieb, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl įvairių klausimų, Pilkalnis, 1800 03 27; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22. I, Nr. 13, lap. 95r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė, vertė Lina Plaušinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 233–235.
- Mielcke Christian Gottlieb, Laiškas Karaliaučiaus karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl žodyno, gramatikos, postilės ir kitų klausimų, Pilkalnis, 1799 04 11; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22. I, Nr. 13, lap. 11r; faksimilė, perrašas, vertimas: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė, vertė Lina Plaušinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 226–229.
- Mielcke Christian Gottlieb, *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens-Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbessert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800.
- Mielcke Christian Gottlieb, *Miŝknygos, kurrofa wiffos Ewangėlios per czėla Mėta iŝguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu sawo Nammiŝkeis Nammėj' Diewui wertay flužit ir tikra Źinne apie wiffa Iŝganimo Dawada igātu*, Karaláuczujė: Raŝtais iŝŝpauftos per Ering bey Aberland karaliŝkus Drukorus, 1800.
- Mielcke Christian Gottlieb, „Vorrede“, in: *Miŝknygos, kurrofa wiffos Ewangėlios per czėla Mėta iŝguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu sawo Nammiŝkeis Nammėj' Diewui wertay flužit ir tikra Źinne apie wiffa Iŝganimo Dawada igātu*, Karaláuczujė Raŝtais iŝŝpauftos per Ering bey Aberland karaliŝkus Drukorus, 1800, p. III–VI.
- Mielcke Daniel Friedrich, Laiškas Karaliaučiaus Karo ir domenų rūmų tarėjui Christophui Friedrichui Heilsbergui dėl įvairių tarnybinių reikalų, Ragainė, 1799 03 11; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Rep. 5, Titel 22 I, Nr. 13, lap. 1v.
- Mielcke Daniel Friedrich, Prašymas Rytų Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Miŝknygos* platinimo, Ragainė, 1800 09 28; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 24, lap. 1r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė, vertė Lina Plaušinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 273–277.
- Milkus Kristijonas Gotlybas, „Pratarmė“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, vertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Vaga, 1990, p. 120–123.

- „N. B.“, in: *Mišknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per cžēla Méta išguldytos, jeib nobažni Gaspadorei ir fu sawo Nammiškeis Nammėj’ Diewui wertay fluzit ir tikra žinne apie wiffa Išganimo Dawada igáutu*, Karaláuczujė: Raštai išspauftos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus, 1800, p. [XII].
- Ostau Christoph Albrecht von, Rezoliucija Danieliaus Frydricho Milkaus prašyme Prūsijos provincijos ministerijai Karaliaučiuje dėl Kristijono Gotlybo Milkaus parengto Johanno Gottlobo Heimo postilės vertimo *Mišknygos* platinimo, Karaliaučius, 1800 10 08; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 24, lap. 1r; faksimilė, perrašas, vertimas in: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas*, parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė, vertė Lina Plaušinaitytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 273–277.
- Sidabraitė Žavinta, „Dar kartą apie *Kūdikių prietelious* išleidimo aplinkybes“, in *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 121–132.
- Sidabraitė Žavinta, „Kaimo mokykloms skirtas lietuviškas katekizmas (1795). Rengimo aplinkybės“, in *Knygotyra*, 2021, t. 76, p. 72–92.
- Sidabraitė Žavinta, „Skaitinių vadovėlis *Kūdikių prietelious*“, in: *Kūdikių prietelious: Skaitinių vadovėlis*, parengė Žavinta Sidabraitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 680–713
- Sidabraitė Žavinta, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022.
- Stanevičius Simonas, *Trumpas pamokimas kalbos lietuviškos*, Vilnius: typis B. Neumann, 1829.

The Circumstances of the Publication of Christian Gottlieb Mielcke's Collection of Sermons *Mißknygos*: Evidence from Archival Documents

Summary

Mißknygos (Königsberg 1800), a collection of sermons prepared by Christian Gottlieb Mielcke (Lith. Kristijonas Gotlybas Milkus, 1733–1807), was a translation of Johann Gottlob Heim's (1738–1788) postil for peasants *Vollständige Sammlung von Predigten für christliche Landleute über alle Sonn- und Festtagevangelia des ganzen Jahres* (Züllichau & Frezstadt 1796); it was slightly shortened and supplemented with two original sermons. The research presented in this article is based on documents stored in the Secret State Archive Prussian Cultural Heritage Foundation (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kurlturbesitz*, GStA PK): (1) a request from the printers Gottlieb Lebrecht Heering (?–1808) and George Karl Haberland (?–1835) to the East Prussian government in Königsberg to ensure the distribution of a certain number of *Mißknygos* in schools and churches of Prussian Lithuania (Königsberg, 9 February 1799); (2) a letter from Daniel Friedrich Mielcke (Lith. Danielius Frydrichas Milkus, 1738–1818), chief pastor and inspector of schools in Ragnit (Lith. *Ragainė*), to Christoph Friedrich Heilsberg (1725–1807), an assessor at the Chamber for War and Domains (*Kriegs- und Domänenkammer*), regarding various official matters (Ragnit, 11 April 1799); (3) a letter from Christian Gottlieb Mielcke, the cantor of the Pillkallen (Lith. *Pilkalnis*), to Christoph Friedrich Heilsberg on vocabulary, grammar, the postil, and other matters (Pillkallen, 11 April 1799); (4) a letter from Daniel Friedrich Mielcke to the Ministry of the Eastern Province in Königsberg concerning the distribution of *Mißknygos* (Ragnit, 28 September 1800).

Archival sources reveal that Mielcke's initiative to publish a collection of Lithuanian sermons for peasants was supported by Christoph Friedrich Heilsberg, who came from Ragnit and was an assessor of the Chamber for War and Domains and a school assessor. His authority was invoked by the printers Heering and Haberland in their request to guarantee the distribution, at the expense of schools and churches, of a certain number of copies of the postil to be printed. Letters from Christian Gottlieb and his brother Daniel Friedrich Mielcke make it clear that a little over a year had been spent on the work on the postil and that translations of the sermons were sent to the publishers in parts. Christian Gottlieb Mielcke's work on the sermons was interrupted in early

1799 by the idea to prepare and publish the grammar *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* together with the dictionary *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* and to write a preface for this publication (the composite volume was printed in 1800). At that time, Christian Gottlieb Mielcke asked Heilsberg to mediate, so that the printers would give him a break in the translation of the sermons. Daniel Friedrich Mielcke's letter shows that in April of the same year, Christian Gottlieb asked for his brother's assistance and received his consent to help him. It is quite likely that at the same time Christian Gottlieb Mielcke asked Ephraim Friedrich Meissner (1731–1815), the pastor of Schirwindt (Lith. *Širvinta*), to help him. (In addition to Christian Gottlieb Mielcke's own translations, the collection of sermons contains four sermons by Daniel Friedrich Mielcke as well as two original sermons and ten translated sermons by Efraim Friedrich Meissner.)

The negative resolution of Friedrich Gottfried von der Groeben (1726–1799), a real privy councillor (*Wirklicher Geheimer Rat*) and a minister, in a letter from Heering and Haberland shows that their request for the distribution of *Mißknygos* at the expense of the schools and the church was not granted. Still, the publishers resolved to release the collection. Daniel Friedrich Mielcke's letter of 28 September 1800 shows that the *Mißknygos* were published in late summer or early autumn of that year. Now it was Daniel Friedrich Mielcke who in his letter asked the churches of Prussian Lithuania to be allowed to acquire one copy of the book each. Christoph Albrecht von Ostau (1735–1805), who had succeeded von Groeben as the real privy counsellor and minister, granted Mielcke's request and instructed the churches in the region to purchase the book from their own funds. Ostau's decree explained the relatively quick distribution of *Mißknygos*, which brought profits to Heering and Haberland's printing house and confirmed the efficiency of the usual scheme of distributing Lithuanian religious publications through churches and schools.

KEYWORDS: Literature of Prussian Lithuania; collection of sermons; archival document; manuscript; publication; publication distribution

Gauta: 2022 06 01

Priimta: 2022 06 25

PRIEDAS

GOTTLIEBO LEBRECHTO HEERINGO IR GEORGO KARLO HABERLANDO PRAŠYMAS PRŪSIJOS VYRIAUSYBEI KARALIAUČIUJE NURODYTI PRŪSIJOS LIETUVOS BAŽNYČIOMS IR MOKYKLOMS ĮSIGYTI KRISTIJONO GOTLYBO MILKAUS PARENGTAS *MißKNYGAS*, Karaliaučius, 1799 02 09; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 22, lap. 1r-1v³⁶.

Publikuojama šaltinio faksimilė, perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą³⁷. Perrašas dokumentinis paraidinis. Išlaikomi šaltinyje vartojami rašmenys, skyryba, išbraukimas. Naujųjų laikų gotikiniu raštu rašytame vokiškame tekste pasitaikantys lotyniškuoju raštu įrašyti intarpai išskiriami kursyvu. Kontrahuoti žodžiai išskleidžiami laužtiniuose skliaustuose „[]“. Kita ranka įrašytos frazės ar tekstas perraše ir vertime atskiriami ženklais „□“.

³⁶ Laiško faksimilė publikuota Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 375.

³⁷ Už perrašo ir vertimo peržiūrą nuoširdžiai dėkoju dr. Alinai Kuzborskai.

[1r]

ᵿb43 ᵿ pr[aesentatum] d[en] 19 Febr[uarii] 1799.ᵿ

Königsberg, den 9ten Febr[uarii] 1799

ᵿWenn die Predigten des *Mielke*
zweckmäßig feyn werden; dgl. [dergleichen]
wird sich der Absatz schon
finden ohne Dorfs Kirchen und Schu=
len Caffén mit dem Ankauf
deren oder Bestimmung der
Anzahl von Predigten belafet
worden.
Groebenᵿ

Allerdurchlauchtigster,
Allernädigster König und Herr!
Ew[re] Königl[iche] Majestät werden
verzeihen, wenn wir uns Unter=
zeichnete die Freiheit unfer[e]n, durch
nachfolgende Umstände veranlaßt,
eine allerunterthänigste Vorstellung
zu überreichen.

Der *Cantor Mielke* in *Pillkallen*
ift nehmlich entschlossen, eine Predigt=
Sam[m]lung in litthauifcher Sprache
herauszugeben, und hat sich an uns
gewendet, um sie in unf[e]rer neuen
Buchdruckerey drucken zu laßen.
Wir wären denn auch Willens, diefer
guten Sache unf[e]re Kräfte zu widmen,
und den Verlag derselben zu über=
nehmen; da aber das ganze we=
nigtens 70 bis 80 Bogen in 4to,
und auf gutem Papier mit neuen

Lettere gedruckt, werden kann, und
dazu ein anfehnliches *Capital* als
Besten=Aufwand von un[e]rer Seite
erfordert würde, auch wir es für
den billigen Preis von 4 fl[orin] p[er] Exempl[ar]

[1v]

liefern wollen; so wüncften wir
nur einige Unterftützung zu haben;
und da nach der Verficherung des
Krieges= und Schulen= Raths
Heilsberg eine Predigt=Sam[m]lung
in litthauifcher Sprache von vielen
Nutzen feyn würde, und schon läng=
ftens von den Pfarrern und Präcentors
für das Landvolk gewünscht; so
wagen wir demüthigft anzuhalten:
ob Ew[re] Königl[iche] Majestät nicht
dero Allerhöchft verordnete Schulen
Com[m]iffion befehlen wollen, eine
Anzahl Exemplare für die Schulen
und Kirchen in Litthauen zu be=
ftim[m]en, und uns die Verficherung
darüber huldreichft ertheilen
zu laßen.

Die wir mit der größ[s]ten Devotion
verharren
Ew[re] Königl[iche] Majestät

Unterthänigfte
G. L. Heering und G. C. Haberland
Priv[ilegirte] Buchdrucker

645

am 12. März 1909

Königliche Regierung in Königsberg
Abteilung für den Unterricht und die
Verwaltung der Schulen
An den Rektor der Königl. Realschule
in Königsberg
Hiermit wird Ihnen mitgeteilt, dass die
Königl. Realschule in Königsberg für
den Schuljahrgang 1908/09

Abteilung für den Unterricht und die
Verwaltung der Schulen
Königl. Realschule in Königsberg
Hiermit wird Ihnen mitgeteilt, dass die
Königl. Realschule in Königsberg für
den Schuljahrgang 1908/09
zu überweisen.

Der Cantor Niekke in Pöhlen
ist auf Grund der Besondere
Verordnung in Erfüllung der
Schulgesetzgebung mit der
Beförderung, um für die
Lehrerstelle in Königsberg
zu bewerben.
Die Bewerber müssen auf
Pöhlen, um für die
Lehrerstelle in Königsberg
zu bewerben.
Die Bewerber müssen auf
Pöhlen, um für die
Lehrerstelle in Königsberg
zu bewerben.
Die Bewerber müssen auf
Pöhlen, um für die
Lehrerstelle in Königsberg
zu bewerben.
Die Bewerber müssen auf
Pöhlen, um für die
Lehrerstelle in Königsberg
zu bewerben.

Einigen Stellen, so wenig ich mich
nur eines Uebersehens zu sein
und so auch der Hauptsache der
Platzes und des Buchs
Steilsberg ein wenig die Uebersetzung
in Lillienfelds Sprache von unten
Nichtem zeigen werden, und so wenig
sind von den Jahren und Jahren
für und immer noch vorhanden, so
wirden wir demnach zu sein.

ob das Königliche Majestät nicht
Ihre Excellenz, vorerwähnte Exzellenz
Commissar erhalten werden, eine
ausgehende Anweisung für ein
mit einem in Lillienfeld in der
Provinz, und mit ein wenig
weiterhin fortgesetzt werden
zu sein.

In die mit der größten Devotion
Anspruch

Ex. Königl. Majestät

in Lillienfeld
J. L. König und J. L. Hofmeister
Herrn Exzellenz

[1r]

「Gauta 1799 metų vasario 19 dieną」

Karaliaučius, 1799 metų vasario 9 diena

「Jeigu Milkaus pamokslai bus naudingi, jų pardavimas bus įmanomas ir neapsunkinant kaimo bažnyčių ir mokyklų kasų pamokslų pirkimu ar uždedant prievolę išpirkti tam tikrą pamokslų skaičių. Groebenas」

Šviesiausiasis,
Maloningasis Karaliau ir Pone!

Jūsų Karališkoji Didenybė mums atleis, jeigu mes, žemiau pasirašiusieji, leisime sau, dėl žemiau nurodytų aplinkybių, pateikti nuolankiausią prašymą.

Pilkalnio kantorius Milkus yra pasiryžęs išleisti pamokslų rinkinį lietuvių kalba ir kreipėsi į mus, kad mes savo naujoje spaustuvėje jį išspausdintume. Mes būtume pasirengę prie šio gero reikalo savo jėgomis prisidėti ir jo [rinkinio] leidybą priimti; bet kadangi jis visas gali būti mažiausiai 70–80 lankų *in quarto* ir ant gero popieriaus su naujomis literomis išspausdintas, tai pareikalautų iš mūsų, kaip geriausios pastangos, nemažo kapitalo, be to, mes jį pigiai, po 4 florinus už egzempliorių,

[1v]

norime tiekti; taigi norėtume turėti šiek tiek paramos; ir karo ir mokyklų tarėjo Heislbergo patikinimu pamokslų rinkinys daugeliui bus naudingas ir jau ilgą laiką kunigų ir precentorių kaimo žmonėms yra pageidaujamas; dėl to mes drįstame nuolankiausiai prašyti: ar Jūsų Karališkoji Didenybė nesiteiktų aukščiausiai vadovaujamai Mokyklų komisijai nurodyti tam tikrą skaičių egzempliorių mokykloms ir bažnyčioms Lietuvoje paskirti ir mums maloniausiai garantiją suteikti.

Čia mes su didžiausiu nuolankumu
liekame
Jūsų Karališkosios Didenybės
nuolankiausi
G. L. Heeringas ir G. C. Haberlandas
Privilegijuotieji spaustuvininkai